

Tomasz Rombek

Badacz niezależny, Bytom

 <https://orcid.org/0000-0003-1798-2242>

Postać kobiety-winowajczyni w świetle księgi sądowej gnieźnieńskich wikariuszy generalnych Sędka z Czechła i Jana z Brzóstkowa (1449–1453, 1455)

Summary

The Figure of a Female Culprit in the Light of the Court Book of Gniezno Vicars General Sędek of Czechel and Jan of Brzostków (1449–1453, 1455)

The aim of the article is to present the image of a woman as a perpetrator of a prohibited act. The basis for the analysis is the published court book of two vicars general of the Archdiocese of Gniezno, Sędek of Czechel and Jan of Brzostków from the years 1449–1453 and 1455. Its pages present over 500 various types of cases that were subject to the vicar's decision. Among them, 78 concerned women as guilty of such acts as maintaining intimate relations with a priest, adultery, heresy, witchcraft, physical violence against their husbands or other people, sacrilege or infanticide.

Keywords: women, culprit, medieval court book of Gniezno, Sędek of Czechel, John of Brzostkowo

Streszczenie

Celem artykułu jest przedstawienie wizerunku kobiety jako sprawczyni czynu zabronionego. Podstawą analizy jest opublikowana księga sądowa dwóch wikariuszy generalnych archidiecezji gnieźnieńskiej Sędka z Czechła i Jana z Brzostkowa z lat 1449–1453 oraz 1455 r. Na jej kartach przedstawiono ponad 500 różnego rodzaju spraw, które podlegały decyzji wikariusza. Wśród nich 78 dotyczyło kobiet jako winnych popełnienia takich czynów,

jak utrzymywanie relacji intymnych z duchownym, cudzołóstwo, herezja, uprawianie czarów, przemoc fizyczna wobec męża lub innych osób, świętokradztwo czy dzieciobójstwo.

Słowa kluczowe: kobieta, winowajczyni, średniowieczna księga sądowa gnieźnieńska, Sędek z Czechla, Jan z Brzóstkowa

Akta wytworzone przez średniowieczne polskie sądy kościelne stanowią niezwykle cenny materiał źródłowy. Jeszcze do niedawna ten typ źródeł był jednak marginalnie wykorzystywany przez historyków i bardzo rzadko udostępniany szerszemu gronu odbiorców w formie drukowanej¹. Dopiero modyfikacja paradygmatów badawczych (głównie przejście z makro- do mikrohistorii) pozwoliła na intensywniejsze jego eksplorowanie, pomimo trudności pracy z tym rodzajem źródeł. Analiza ksiąg sądowych (biskupich, konsystorskich, oficjałów foralnych) nie tylko pozwala zgłębić zagadnienie funkcjonowania Kościoła i duchowieństwa². Na jej podstawie możemy zapoznać się z obyczajowością ówczesnego społeczeństwa, poznać realia życia codziennego czy problemy, z jakimi trzeba było się zmierzyć³.

¹ Kwestia została ostatnio szeroko omówiona przez Adama Kozaka, wraz z przywołaniem edycji tego typu źródeł w Polsce i zagranicą, w: idem, *Księga sądowa gnieźnieńskich wikariuszy generalnych Sędka z Czechla i Jana Brzóstkowa (1449–1453, 1455). Studium źródłoznawcze i edycja krytyczna*, Poznań 2023 [dalej: KSG], s. XI–XXVII.

² *Vide*: I. Skierska, *Źródła do badania praktyk religijnych w średniowiecznej Polsce: akta sądów kościelnych i kapituł*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2007, t. LXXXVII, s. 175–195.

³ *Vide* przykładowe prace: P. Hemperek, *Sprawy małżeńskie w oficjalicie okręgowym w Lublinie w XV w.*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 1970, t. XVII, z. 5, s. 27–44; J. Flaga, *Sprawy i ludzie sądzeni w konsystorzu lubelskim w latach 1452–1466*, [w:] *Historia et ius. Księga pamiątkowa ku czci księdza profesora Henryka Karbownika*, red. A. Dębiński, G. Górki, Lublin 1998, s. 43–52; W. Brzeziński, *Historii małżeńskich kilka z piętnastowiecznych wielkopolskich kościelnych akt sądowych*, [w:] *Domus et Familia. Idealy i realia życia rodzinnego*, red. I. Błaszczuk, J. Jundziłł, Bydgoszcz 2000, s. 85–92; P. Kardys, *Mieszkańcy Wislicy w księgach oficjalicie wiślickiego końca XV – pierwszej połowy XVI w.*, „Przegląd Historyczny” 2002, t. XCIII, nr 2, s. 197–210; M. Delimata, *Wiarotomni mężowie przed polskimi sądami kościelnymi*, „Nasza Przeszłość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce” 2005, t. CIV, s. 247–258; B. Wojciechowska, *Księgi konsystorza gnieźnieńskiego i praskiego. Kategorie spraw i formularz. (Przyczynek do sądownictwa kościelnego w Polsce i Czechach późnego średniowiecza)*, [w:] *Piśmiennictwo Czech i Polski w średniowieczu i we wczesnej epoce nowożytnej*, red. A. Barciak, W. Iwańczak, Katowice 2006, s. 191–206; A. Książkiewicz, *Sprawy małżeńskie w konsystorzu lwowskim w późnym średniowieczu*, „Nasza Przeszłość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce” 2008, t. CIX, s. 287–302;

W zapiskach sądowych, w porównaniu z innymi średniowiecznym źródłami, regularnie występują kobiety (panny, mężatki, wdowy). Nie są one w nich anonimowymi postaciami, wpłatanymi w opisywane zdarzenia czy sytuacje w efekcie zbiegu

M. Delimata, „*Mulieres suspectae*” – przypadki niewiernych żon w aktach sądów kościelnych, „*Acta Universitatis Wratislaviensis*” 2008, t. CLXXVII, s. 287–292; A. Szymczakowa, *Obrazki z życia małżeńskiego (i nie tylko) w Polsce centralnej w średniowieczu*, [w:] *Rycerze, wędrowcy, kacerze. Studia z historii średniowiecznej i wczesnonowożytnej Europy Środkowej*, red. B. Wojciechowska, W. Kowalski, Kielce 2013, s. 347–355; A. Kozak, *Kilka scen z życia późnośredniowiecznego miasta. Pleszewianie przed sądem konsystorskim kaliskim w latach 1480–1486*, „*Rocznik Pleszewski*” 2014, s. 234–255; B. Wojciechowska, *Divortium – późnośredniowieczne przypadki z konsystorza gnieźnieńskiego*, [w:] *Ecclesia, regnum, fontes. Studia z dziejów średniowiecza. Prace ofiarowane Profesor Marii Koczarskiej*, red. R. Michałowski et al., Warszawa 2014, s. 567–573; A. Kozak, J. Łukaszewski, *Osieczna i jej mieszkańcy w świetle najstarszych ksiąg konsystorza poznańskiego (1404–1425)*, „*Rocznik Leszczyński*” 2015, t. XV, s. 53–67; M. Biniąs-Szkopek, *Kobiety, mężczyźni i małżeństwo w najstarszych księgach konsystorskich poznańskich*, [w:] *Kobieta i mężczyzna. Jedna przestrzeń – dwa światy*, red. B. Popiołek, A. Chłosta-Sikorska, M. Gadocha, Kraków 2015, s. 27–36; M. Kołacz-Chmiel, *Nieletni pochodzenia chłopskiego w praktyce sądów kościelnych w późnośredniowiecznej Małopolsce*, [w:] *Dzieciństwo i starość w ujęciu historyków*, red. A. Obara-Pawłowska, M. Kołacz-Chmiel, Lublin 2016, s. 207–226; M. Biniąs-Szkopek, *Analiza małżeńskich sporów sądowych zanotowanych w najstarszej księdze poznańskiego konsystorza*, [w:] *Stilo et animo. Prace historyczne ofiarowane prof. Tomaszowi Jasińskiemu w 65. rocznicę urodzin*, red. M. Dorna, M. Matla, M. Sosnowski, E. Syska, Poznań 2016, s. 257–270; M. Kołacz-Chmiel, „*Mulier honesta et laboriosa*”. *Kobieta w rodzinie chłopskiej późnośredniowiecznej Małopolski*, Lublin 2018; M. Biniąs-Szkopek, *Matronkowie przed sądem biskupiego oficjła poznańskiego w pierwszej ćwierci XV wieku*, Poznań 2018; M. Kołacz-Chmiel, *W konflikcie z prawem i obyczajem. Przestępczość kobiet chłopskich w świetle późnośredniowiecznych i wczesnonowożytnych źródeł sądowych z obszaru Małopolski*, „*Średniowiecze Polskie i Powszechnie*” 2019, t. XI(XV), s. 146–182; M. Biniąs-Szkopek, *Matżeńska przeszkoda impotencji i oziębłości płciowej w świetle akt poznańskiego konsystorza z XV wieku*, „*Kwartalnik Historyczny*” 2019, t. CXXVI, z. 2, s. 253–281; eadem, *Zhańbione kobiety i utracone dziewictwo przed sądem poznańskiego oficjła u progu XV wieku*, [w:] *Kultura dziewictwa*, red. A. Gajewska, M. Michalska, Poznań 2020, s. 165–177; eadem, „*Pulcre et leviter*”? *O przemocy wobec żon i o próbach jej ograniczania w kościelnych źródłach sądowych XV w.*, „*Przegląd Historyczny*” 2020, t. CXI, z. 3, s. 485–514; eadem, *Proles illegitima? Postępowanie wobec dzieci w praktyce sądu poznańskiego oficjła biskupiego w średniowieczu*, „*Średniowiecze Polskie i Powszechnie*” 2021, t. XIII(XVII), s. 182–219; K. Bracha, *Difficult Unions: Marital Cases Before the Consistorial Court of Poznań at the Beginning of the Fifteenth Century*, „*Kwartalnik Historyczny*” 2021, t. CXXVIII, z. 5, s. 199–221; R. Trawka, *Skarb i dziewczyna. O fortunie kasztelana halickiego Mikołaja Gologórskiego i jego córki Elżbiety*, „*Przegląd Historyczny*” 2022, t. CXIII, z. 3, s. 391–433; M. Biniąs-Szkopek, *Oficjlat wobec konfliktów małżeńskich w okresie sporu o sukcesję diecezji poznańskiej (1426–1428)*, „*Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego nowej serii*” 2022, t. XXI(XXXII), s. 11–24.

okoliczności. Są one aktywnymi uczestniczkami jako sprawczynie, poszkodowane lub świadkowie zeznający na korzyść jednej ze stron procesu.

W wieku XV kobiety w Królestwie Polskim zasadniczo dysponowały pełną zdolnością prawną i do czynności prawnych, tj. były podmiotem prawa, mogły wnieść skargi (pozwy) do sądu czy składać ważne prawnie zeznania⁴. Dobrze obrazują to zapiski zawarte w księdze sądowej z lat 1449–1453 i roku 1455, prowadzonej przez następujących po sobie wikariuszy generalnych gnieźnieńskich. Pierwszym z nich był Sędek z Czechla herbu Korab, znany w historiografii także jako Sędziwoj⁵. Był wikariuszem generalnym *in spiritualibus* z nominacji arcybiskupa Władysława Oporowskiego w latach 1449–1453. Jego następcą został starszy o jedno pokolenie Jan z Brzóstkowa herbu Zaremba⁶. Pełnił on wielokrotnie na terenie archidiecezji gnieźnieńskiej funkcje sądowe – w latach 1437–1438 i 1440–1441 był oficjałem i wikariuszem generalnym *in spiritualibus*, w 1449 r. oficjałem gnieźnieńskim oraz w latach 1454–1456 (1457?) ponownie wikariuszem generalnym.

W analizowanej edycji księgi wikariuszowskiej znajdują się zapiski odnoszące się do duchowieństwa, małżeństw, spraw wiary czy też będące zeznaniami świadków stron procesu. Wiele z nich dotyczy kobiet, najczęściej wywodzących się z lokalnego mieszczaństwa i chłopstwa (rzadko przed wikariuszem generalnym stawały szlachcianki), które starały się uzyskać korzystny dla siebie wyrok (m.in. potwierdzenie lub zanegowanie ważności zawartego małżeństwa, sądowe uwierzytelnienie obietnicy zawarcia małżeństwa czy pomoc w związku z pobiciem lub współżyciem, względnie gwałtem, i jego skutkami w postaci ciąży)⁷.

Wikariusz generalny rozstrzygał także sprawy, w których kobieta była sprawczynią czynu obciążonego sankcjami kościelnymi. W latach 1449–1453 i 1455 zidentyfikowano 78 takich przypadków na 501, czyli 16% wszystkich rozsądzonych przez Sędka z Czechla i Jana z Brzóstkowa.

Najliczniej reprezentowane są oskarżenia o utrzymywanie (często domniemane) przez kobietę stosunków seksualnych z duchownym, posiadanie z nim dziecka (dzieci) lub względnie mieszkanie z duchownym pod jednym dachem, co wywoływało zgorszenie społeczne (29 spraw = 37%). Każdorazowo wikariusz generalny występował w tych sprawach jako obrońca celibatu duchownych, stosując wobec nich różne środki penalne – od pouczenia po karę synodalną⁸. Analiza tych

⁴ Vide: A. Szymczakowa, *Panny, mężatki i wdowy przed sądami ziemskimi i grodzkimi w Sieradzkim w XV wieku*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2002, t. VII, s. 81–99.

⁵ Ostatnio jego pełny biogram w KSG, s. LVIII–LXXX.

⁶ Vide: KSG, s. LXXX–LXXXIII.

⁷ Przykładowo: KSG, nr 17, s. 21; nr 26, s. 25; nr 30, s. 27–28; nr 32, s. 28; nr 426–427, s. 196; nr 492, s. 218; nr 494, s. 219.

⁸ Vide: M. Czyżak, „*Christi nomine invocato pro tribunali sedentes et ipsum solum pre oculis habentes*”. *Sprawy duchownych gnieźnieńskich o życie w konkubinacie w świetle księgi*

przypadków pozwala stwierdzić, że kobieta jest tutaj negatywną, ale drugoplanową bohaterką. Wikariusz *ex officio* wymierza sprawiedliwość duchownemu łamiącemu przepisy prawa kanonicznego, natomiast w większości spraw nie ma śladu po karze zastosowanej wobec kobiety (choćby za cudzołóstwo). Są one nazywane jedynie bezwstydnymi lub podejrzanymi kobietami, które inkryminowany duchowny ma oddalić od siebie.

W dniu 19 października 1449 r. Sędek z Czechła skazuje proboszcza w Złotkowie Szczepana z Gniezna, za radą kapituły gnieźnieńskiej, na karę synodalną 3 grzywien na rzecz katedry gnieźnieńskiej za utrzymywanie u siebie podejrzonej o cudzołóstwo Jagny⁹. Skazany otrzymał nakaz oczyszczenia się kanonicznego poprzez złożenie uroczystej przysięgi przed sześcioma okolicznymi plebanami, ponieważ jego parafianie gardzą nim (stracił dobre imię we wspólnocie) i nie chcą uczestniczyć w nabożeństwach oraz wysłuchiwać jego kazań.

Dnia 20 października 1449 r. wikariusz generalny, w obecności kantora gnieźnieńskiego Jana z Brzostkowa herbu Zarembo¹⁰ oraz kanclerza kapituły katedralnej Jana z Koziebród herbu Bolesta¹¹, zakazuje prepozytowi szpitala Świętego Ducha w Pobiedziskach Piotrowi, będącemu także wiceplebanem (wikariuszem?) w tejże miejscowości, wspólnego mieszkania z pannami Dorotą i Katarzyną pod groźbą kary synodalnej¹². Nie wolno im w przyszłości spać pod jednym dachem i spotykać się wieczorami – w ciągu dnia mogą się widywać, ale tylko w obecności uczciwych (szanowanych) osób. Piotr ma nadal zapewnić środki utrzymania Dorocie, która mieszka w swojej izbie (alkierzu) przy szpitalu, dopóki nie znajdzie się inne szacowne miejsce do zamieszkania (np. przy zakonnicach).

W dniu 12 grudnia 1449 r. wikariusz generalny Sędek zawiązywał do siebie plebana w Wenecji Macieja Lisikija (Łysykija), którego zawieszają w wykonywaniu części obowiązków duszpasterskich ze względu na drżenie rąk i jakby całego ciała oraz nakazuje mu, pod groźbą kary synodalnej, oddalić od siebie mieszkającą u niego Katarzynę, kobietę o złej opinii, do Świąt Bożego Narodzenia (ma opuścić teren parafii)¹³.

---

wikariusza generalnego gnieźnieńskiego Sędziwoja z Czechła (1449–1453), [w:] *Ecclesia, regnum, fontes...*, s. 128–137.

⁹ KSG, nr 18, s. 21–22. *Vide* też KSG, nr 51, s. 44.

¹⁰ M. Czyżak, *Kapituła katedralna gnieźnieńska w świetle metryki z lat 1408–1448*, Poznań 2003, s. 334–335.

¹¹ *Ibidem*, s. 339–340.

¹² KSG, nr 19, s. 22–23. Tu też informacja o nałożeniu kary synodalnej 3 grzywien płatnej w ciągu dwóch tygodni za znieważenie Najświętszego Sakramentu poprzez niezamknięcie tabernakulum.

¹³ KSG, nr 39, s. 33.

W kolejnych latach tego typu spraw odnajdujemy w księdze wikariuszowskiej więcej – w 1450 r. piętnaście razy Sędek z Czechła wzywał do siebie duchownych oskarżanych o utrzymywanie kontaktów z podejrzanymi kobietami (*suspectum mulierum*; względnie konkubinami lub kobietami w ogóle, co prowadziło do zgorzzenia w parafii)¹⁴, w 1451 r. – osiem razy¹⁵, a w 1452 r. – tylko jeden raz¹⁶. Dnia 16 marca 1453 r. przed jego obliczem pojawił się pleban w Ostrowążu Mikołaj, oskarżony przez szlachetnego Jana Górskiego o unikanie odprawiania mszy oraz utrzymywanie w parafii podejrzaną kobietę, z którą ma dziecko¹⁷. Ten sam duchowny miał już proces w podobnej sprawie w 1450 r., gdyż wysunięto przeciwko niemu zarzut posiadania konkubiny – Mikołaj zaprzeczył wówczas, stwierdzając, że ma tylko kucharkę i piekarkę¹⁸.

W dniu 14 stycznia 1450 r. pleban w Wąsoczcu Grzegorz został oskarżony o utrzymywanie w domu pewnej staruszki (*vetula*), jak i o to, że z jej powodu dokonał nawet zamiany urzędu plebana z Dobrosłowia na Wąsocz¹⁹. Grzegorz wyjaśnił, że sprowadził ją do prowadzenia swojego domu jako wdowę. Wikariusz generalny wyznaczył poniedziałek po św. Dorocie (9 lutego tr.) do dalszego wysłuchania stron, ale polecił plebanowi, *sub pena synodali*, wyrzucić tę kobietę, tak aby nie mieszkała już w jego parafii.

Dnia 16 września 1450 r. wikariusz generalny rozstrzygał sprawę wtargnięcia i pobicia kapłana-gracjalisty Szczepana z rozkazu plebana w Łeknie Jana Starskiego. Ten, pod przysięgą, zeznał, że wspomniany Szczepan 30 sierpnia tego roku (w niedzielę po Ścięciu św. Jana Chrzyciela) zamknął się *in domo sua cum muliere impudica (bezwstydną kobietą)*²⁰. Proboszcz powiadomiony o zdarzeniu przez niektórych parafian (zwłaszcza Jana Laskownickiego) polecił uczniom szkoły parafialnej pojmać duchownego i kobietę, która miała zostać wychłostana w szkole. Ci po dotarciu do domu Szczepana zastali go tylko w koszulach w łóżku ze wspomnianą

¹⁴ KSG, nr 38, s. 33; nr 41, s. 34; nr 57, s. 46; nr 58, s. 46–47; nr 62, s. 48; nr 65, s. 48; nr 66, s. 49; nr 68, s. 49; nr 98, s. 59; nr 105, s. 62–63; nr 111, s. 64–65; nr 132, s. 72; nr 149, s. 80; nr 184, s. 97–98; nr 220, s. 112–113; nr 221, s. 113; nr 225, s. 115; nr 230, s. 117–118; nr 344, s. 165; nr 486, s. 216–217; nr 500, s. 221; nr 788, s. 364; nr 791, s. 366; nr 794, s. 369–370.

¹⁵ KSG, nr 259, s. 130; nr 272, s. 137; nr 273, s. 137–138; nr 275, s. 138; nr 284, s. 141; nr 286, s. 142–143; nr 315, s. 155; nr 344, s. 165; nr 346, s. 165–166; nr 349, s. 166–167; nr 351, s. 167; nr 375, s. 175; nr 376, s. 176; nr 377, s. 176; nr 391, s. 181; nr 403, s. 185; nr 409, s. 187; nr 459, s. 205; nr 466, s. 208; nr 468, s. 209.

¹⁶ KSG, nr 440, s. 197.

¹⁷ KSG, nr 500, s. 221.

¹⁸ KSG, nr 57, s. 46.

¹⁹ KSG, nr 58, s. 46–47.

²⁰ KSG, nr 184, s. 97–98.

kobietą. W tej sytuacji chcieli zabrać ją, ale Szczepan przeszkodził im, wymachując siekierą. Ostatecznie oboje zostali zaprowadzeni do domu plebana Starskiego.

W dniu 10 lutego 1451 r. pleban w Pamięcinie Jan został oskarżony o to, że utrzymywał dwie kucharki, z których jedna za jego sprawą zaszła w ciążę²¹. Został trzykrotnie upomniany za swoje czyny (w tym swoje pijaństwo, kłótniwość i nieodmawianie godzin kanonicznych) i zagrożono mu surowszymi sankcjami, w tym karą synodalną, jeśli będzie nadal je powtarzać. Jednocześnie wikariusz *in spiritualibus* polecił mu odesłać z parafii dziewczynę, która teraz u niego pracuje.

W dniu 2 marca tego samego roku Sędek z Czechła zarzucił duchownemu Mikołajowi Maszce oraz dwóm kobietom z Pobiedziska, Elżbiecie i Katarzynie, nieprzyzwoite życie (*inhonesta vite*)²². Upomniał ich po ojcowsku i polecił żyć uczciwie. Jednocześnie suspendował Mikołaja i zabronił mu wszelkich kontaktów z Elżbietą. Niestety upomnienie nie poskutkowało, gdyż dnia 16 lipca 1451 r. wikariusz generalny, po przyznaniu się Mikołaja do kontaktów z Elżbietą, nałożył na duchownego karę w postaci alternatywy – zapłacenia kary synodalnej lub odbycia trzymiesięcznej pokuty w więzieniu²³. Ponadto obłożył go ponownie suspensą na trzy miesiące, ale z możliwością złagodzenia kary. Gdyby jednak Mikołaj nadal podtrzymywał relację z Elżbietą, miał zostać wydalony z diecezji.

W dniu 18 czerwca 1451 r. Sędek z Czechła trzykrotnie upomniał *ex officio* plebana z Chojna Macieja i plebana z Panigrodu Gołąbka, aby powstrzymali się od zamieszkiwania z *suspectarum mulierum et focariarum* (podejrzanymi kobietami i kucharkami)²⁴.

Dnia 16 lipca 1451 r. odbył się w domu wikariusza generalnego proces inkwizycyjny kapłana od św. Michała pod Gniezmem Janusza po przyłapaniu go na przebywaniu sam na sam w izbie z Dorotą z Rogoźna²⁵. Janusz przyznał się do tego, dlatego Sędek chciał potraktować go łagodnie – skazał go na karę synodalną zgodnie ze statutami prowincjonalnymi prymasa Mikołaja Trąby z 1420 r., tj. siedmioletnią

²¹ KSG, nr 259, s. 130.

²² KSG, nr 273, s. 137–138.

²³ KSG, nr 376, s. 176.

²⁴ KSG, nr 346, s. 165–166 (tu słowo *focaria*, *-ae* – może też być tłumaczone jako nałożnica). Proboszcz z Chojna nie przestrzegał zakazu wikariusza – 26 I 1452 r. został skazany na karę synodalną 3 grzywien płaconą w ciągu jednego miesiąca w związku z utrzymywaniem pewnej mężatki. Został także przestrzeżony, że jeżeli się nie poprawi i będzie nadal powiełał swoje *zmysłowe i gorszące* występki, to zostanie skazany na rok więzienia. Zapewne jego skrucza sprawiła, że 5 czerwca tr. wikariusz *in spiritualibus* złagodził karę nałożoną nań w związku z utrzymywaniem kucharki w domu – z kary synodalnej na 1 kamień wosku, który ma uregulować do św. Michała (tj. 29 IX). *Vide*: KSG, nr 409, s. 187; nr 459, s. 205; nr 466, s. 208; nr 468, s. 209.

²⁵ KSG, nr 375, s. 175.

pokutę w postaci postu w środy i piątki, suspensę na trzy miesiące od celebrowania mszy oraz zakaz opuszczania Gniezna, pod karą ekskomunikacji, bez zgody wikariusza. Jednocześnie zastrzegł sobie prawo do złagodzenia kary. W dniu 11 września tegoż roku Janusz wniósł prośbę do wikariatu generalnego o zniesienie suspensy²⁶. Sędek, po wstawieniu się penitencjarza gnieźnieńskiego Piotra z Borowa, przywrócił mu funkcje kapłańskie z zakazem odwiedzania karczm i nakazem przyzwoitego życia.

W dniu 18 lipca 1451 r. wikariusz generalny upomniał po ojcowsku kaznodzieję z Pobiedzisk Jana, aby nie przebywał w towarzystwie Doroty Pachowej z Pobiedziska, gdyż jest to źródłem zgorszenia wśród wiernych obojga płci²⁷. Jeżeli nadal będzie trwał w tym występku, tzn. będzie obcował słowem lub czynem z wspomnianą Dorotą i zostanie mu to udowodnione, to będą wobec niego zastosowane stosowne sankcje kanoniczne.

W 1455 r. wikariusz generalny Jan z Brzóstkowa przesłuchiwał czterech świadków (mieszczanina i wityryka kościoła w Pobiedziskach Macieja, burmistrza Pobiedzisk Macieja, rajcę pobiedziskiego Stanisława i kościelnego Jana) w związku z procesem plebana w Pobiedziskich Marcina Sarnki²⁸. Duchownemu postawiono zarzut gorszącej relacji z kucharką Dorotą, z którą miał jeździć otwartym powozem do Poznania i do wsi Wagowo czy odbywać wspólne kąpiele w łaźni. Kwestia łamania przez niego celibatu nabrała szczególnej wagi po wizycie pary królewskiej w Pobiedziskach (zapewne w czerwcu 1455 r.)²⁹. W jej trakcie król dowiedział się, że pleban Marcin kazał zamknąć w swoim alkierzu Dorotę. Monarcha kazał wyłamać zamki i wypuścić ją, co stało się na oczach Kazimierza i jego żony Elżbiety. Oburzony sytuacją król polecił Sarnce dokonać zamiany pobiedziskiej plebanii na inną.

Termin *podejrzane kobiety* pojawił się jeszcze w sentencji wyroku wikariusza generalnego z dnia 16 stycznia 1450 r.³⁰ Sędek z Czechła zakazał wówczas dwójgu mieszczanom z Kleczewa (małżeństwu?) utrzymywać w swoim domu *mulieres suspectas* pod karą 3 grzywien.

Następna grupa spraw, w których kobieta odgrywa negatywną rolę, dotyczy cudzołóstwa i świadomej/nieświadomej bigamii (22 przypadki = 28%)³¹.

²⁶ KSG, nr 391, s. 181.

²⁷ KSG, nr 377, s. 176.

²⁸ KSG, nr 820, s. 395–396.

²⁹ Cf. G. Rutkowska, *Itinerarium króla Kazimierza Jagiellończyka 1440–1492*, Warszawa 2014, s. 142.

³⁰ KSG, nr 503, s. 224.

³¹ KSG, nr 270, s. 136–137; nr 289, s. 144; nr 298, s. 148; nr 299, s. 148; nr 403, s. 185; nr 502, s. 223–224; nr 505, s. 224–225; nr 594, s. 259–260; nr 601, s. 262–263; nr 605, s. 264; nr 609, s. 265–266; nr 610–612, s. 266–267; nr 615, s. 267–268; nr 617, s. 268–269;

W dniu 15 stycznia 1450 r. Katarzyna z Kleczewa przyznała pod przysięgą, że miała wcześniej męża, Miklasza Czecha, którego poślubiła w obliczu Kościoła w Skulsku³². Mimo tego zawarła drugie małżeństwo z szewcem Janem. W tej sytuacji wikariusz generalny nakazał jej zerwać cudzołożny związek, a dzieci (żyjące i to, które miało się jeszcze narodzić) zostały uznane za pochodzące „z nieprawego łoża”. Jan miał obowiązek żywić i pielęgnować swoje dzieci.

W dniu 25 marca 1450 r. stawili się na rozprawie Mikołaj i Katarzyna ze Studzieńca³³. Zeznali, że żyli z sobą bez ślubu od 12 lat, a kobieta, mająca męża, dążyła do jego śmierci, podając mu krew menstruacyjną. Oboje przysięgli sobie, że po zgonie męża Katarzyny zawrą małżeństwo. W tej sytuacji Sędek z Czechła, pod groźbą kary ekskomunikacji, zabronił im dalszego wspólnego mieszkania i zawierania małżeństwa.

W 1451 r. stanęła na konsystorzu gnieźnieńskim sprawa mieszczyki krakowskiej Katarzyny Andrysowej i jej małżeństwa z szlachetnym Przedborem (Andrzejem?) Kraszewskim³⁴. Ostatecznie kosztami procesu, który nie przyniósł dla niej oczekiwanego rezultatu, miała zostać obciążona kobieta, gdyż wzięła sobie drugiego męża Gabańskiego, mimo wyroku oficjała krakowskiego uznającego ją i Przedbora za małżeństwo. Sędek z Czechła polecił pełnomocnikowi szlachetnego Kraszewskiego Piotrowi z Bnina przedstawić argumenty popierające jego tezę na kolejnym (trzecim) posiedzeniu sądu i przekazał sprawę do prowadzenia kanonikowi krakowskiemu Jakubowi Parkoszowi z Żurawicy herbu Godziemba³⁵.

W tym samym roku odbył się proces Elżbiety Cudnej ze Skąpego, która miała mieć dwóch mężów – Jana (rządcę pani Wrzesińskiej i Mirosława z Brudzewa) oraz Mikołaja Jelitkowskiego³⁶. Z pierwszym z nich rozstała się (separacja) na mocy decyzji oficjała i wikariusza generalnego gnieźnieńskiego Mikołaja z Kalisza (z lat 1443–1448)³⁷. Następnie przybyła do wikariusza parafii w Stawie Mikołaja i bez

---

nr 623, s. 270–271; nr 625, s. 271; nr 629, s. 272; nr 631, s. 273; nr 637, s. 275; nr 639, s. 276; nr 640, s. 276–277; nr 652, s. 279–280; nr 657, s. 281–282; nr 660, s. 282–283; nr 664, s. 284–285; nr 665–667, s. 285–286; nr 692, s. 293.

³² KSG, nr 502, s. 223–224.

³³ KSG, nr 505, s. 224–225.

³⁴ KSG, nr 270, s. 136–137; nr 605, s. 264; nr 609, s. 265–266; nr 660, s. 282–283.

³⁵ Cf. M. Kowalczyk, *Jakub Parkosz z Żórawicy. Przyczynek do życiorysu*, [w:] *Cracovia, Polonia, Europa. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Jerzemu Wyrozumskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, red. W. Bukowski [et al.], Kraków 1995, s. 81–92.

³⁶ KSG, nr 289, s. 144; nr 298, s. 148; nr 640, s. 276–277; nr 665–667, s. 285–286.

³⁷ Cf. A. Gąsiorowski, I. Skierska, *Średniowieczni oficjale gnieźnieńscy*, „Roczniki Historyczne” 1995, t. LXI, s. 78–79, 84; W. Szelińska, *Mikołaj z Kalisza (zm. ok. 1472)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXI, Wrocław 1976, s. 112–113.

uprzedniej zapowiedzi poślubiła Jelitkowskiego³⁸. W tej sytuacji Sędek z Czechła zakazał Elżbiecie mieszkać z Mikołajem i wezwał wszystkich troje przed swoje oblicze. Nastąpiło to w dniu 7 maja 1451 r. Po wysłuchaniu stron wikariusz generalny *sub pena dampnationis eterna*³⁹ polecił Elżbiecie, która przyznała się do cudzołóstwa, nie mieszkać z Jelitkowskim. Do pilnowania tej decyzji został wyznaczony pleban w Stawie Mikołaj, który mógł oboje ekskomunikować, gdyby złamali zakaz Sędka. W dniu 27 sierpnia tego samego roku Elżbieta ze Skąpego doniosła do wikariatu generalnego, że jej mąż Jan nie chce z nią mieszkać. W odpowiedzi Jan oskarżył Elżbietę o cudzołóstwo – miał dwa tygodnie na udowodnienie swoich racji. Ostatecznie dnia 22 października 1451 r. został wydany wyrok w ich sprawie – wikariusz generalny potwierdził separację między nimi bez prawa zawarcia ponownego małżeństwa i nałożył pokutę na Jana (za zatajenie przed żoną wady genitaliów uniemożliwiającej współżycie, co potwierdziły oględziny dokonane przez adwokata konsystorskiego Stanisława Goździka i sołtysa w Dziekanowicach szlachetnego Piotra⁴⁰) oraz Elżbietę (za cudzołóstwo).

W dniu 5 kwietnia 1451 r. wikariusz generalny polecił plebanowi w Czeszewie Janowi upomnieć Piotra i Małgorzatę z Morakowa, aby, *sub pena excommunicacionis*, nie mieszkali razem, gdyż ich małżeństwo zostało uznane za nieważne. Ponadto Jan miał upomnieć dziedzica wsi, aby nie utrzymywał u siebie takich ludzi⁴¹. Była to konsekwencja sentencji wyroku z dnia 13 grudnia 1450 r., który uznał małżeństwo zawarte *in facie Ecclesie* za łamiące boski zakaz i niemal kazirodcze⁴² – Małgorzata była pierwotnie zaręczona z Marcinem z Oleszna, który był spokrewniony z Piotrem z Morakowa (bracia cioteczni i wujeczni, czyli kuzyni pierwszego stopnia, czwarty stopień pokrewieństwa). Zawarty akt małżeński i podjęte współżycie, wbrew zakazowi wikariusza generalnego, były niezgodne z prawem, naruszyły przyzwoitość publiczną i zagroziły zbawieniu duszy obojga. W tej sytuacji wikariusz *in spiritualibus* nałożył na nich trzyletnią pokutę w postaci postu piątkowego o chlebie i wodzie (z wyłączeniem dni pracy i choroby) i śródowego z jednym posiłkiem w ciągu dnia. Ze względu na młody wiek zezwolono im na nowe małżeństwo – Marcin

³⁸ Wikary i jego zwierzchnik, pleban stawski Mikołaj, zostali ukarani przez wikariusza generalnego za nieprzestrzeganie prawa i tolerowanie cudzołóstwa. Cf. KSG, nr 289, s. 144; nr 298, s. 148.

³⁹ KSG, nr 640, s. 276.

⁴⁰ Było to już drugie „badanie” narządów Jana – pierwszego dokonał zmarły mistrz Wojciech zwany Romanusem, ale wikariusz Sędek z Czechła był niezadowolony z efektów oględzin i dlatego wyznaczył nowe.

⁴¹ KSG, nr 299, s. 148.

⁴² KSG, nr 593, s. 259–260.

może poślubić kobietę, którą wybierze, a Piotr tę, z którą się zaręczy, ale inną niż Małgorzata. Małgorzata miała dać na to zgodę. Piotr miał dodatkowo, do dnia 6 stycznia 1451 r., przekazać Małgorzacie 1 grzywnę i cielną krowę za jej wianek.

W bardzo podobnej sprawie zapadł wyrok w dniu 7 lipca 1452 r. dotyczący pary chłopów ze wsi Leśniewa, Jana i Świętochny, żony brata ojca Jana, *qui alias in detrimentum animarum suarum habitabant carnaliter*⁴³. Oboje, pod groźbą kary więzienia, poddali się pokucie i obiecali nie trwać dalej w grzechu oraz wyspowiadać się w katedrze gnieźnieńskiej.

Rok 1451 szczególnie obfituje w sprawy dotyczące cudzołóstwa – piętnaście par stanęło przed wikariuszem *in spiritualibus* archidiecezji gnieźnieńskiej oskarżonych o życie w rozpuście (Jan i Jadwiga z Krześlic⁴⁴, zagrodnik z Pępowic Wojciech i anonimowa kobieta⁴⁵, Jan i Dorota z Gozdawy⁴⁶, Dobiesław i Barbara z Woli⁴⁷, Wojciech i Zofia ze Żnina⁴⁸, Jan i Jadwiga z Wełnicy⁴⁹, Maciej Wenat

⁴³ KSG, nr 724, s. 303.

⁴⁴ KSG, nr 601, s. 262–263. Jan obiecał Jadwidze, że po śmierci jej męża ożeni się z nią. Wikariusz generalny polecił parze rozdzielić się i nie mieszkać razem (ich relacja trwała 6 lat). Pod karą ekskomuniki i potępienia nie mogli zawrzeć małżeństwa (pomimo śmierci Stanisława z Krześlic). Jan ma przyjąć dzieci spłodzone z Jadwigą jak swoje (dwoje) i je utrzymywać, a gdyby Jadwiga jeszcze urodziła kolejne, to ona będzie je utrzymywać, a każdego roku Jan będzie jej przekazywać 1 wiardunek. Oboje mogą zawrzeć nowe związki małżeńskie, gdyż są jeszcze bardzo młodzi, ale nie ze sobą.

⁴⁵ KSG, nr 602, s. 263. Sędek z Czechla *sub excommunicationis pena* kazał im się rozdzielić, mężczyzna miał wrócić do prawowitej żony (nadal żyjącej, co potwierdził pleban z Dębicy), a kobieta mogła zawrzeć inny związek małżeński (jest bowiem młoda). Dobra nabyte w małżeństwie miały zostać podzielone na pół, a Wojciech miał utrzymywać swoje dwoje dzieci spłodzone z drugą „żoną”.

⁴⁶ KSG, nr 610, s. 266. Wikariusz generalny pod groźbą ekskomuniki polecił Janowi wrócić do żony Małgorzaty (została także upomniana kanonicznie). Ponadto ma dać Dorocie na utrzymanie spłodzonego dziecka krowę, korzec grochu i wór mąki, a po siedmiu latach, gdyby dziewczynka przeżyła, ma zostać oddana na wychowanie ojcu.

⁴⁷ KSG, nr 611, s. 266–267. Zgodnie z wyrokiem wikariusza generalnego Dobiesław miał wrócić do żony Jadwigi (także upomnianej kanonicznie) oraz ma dać na utrzymanie dziecka, *quem sic suscepit adulterine*, krowę i 6 groszy. Po siedmiu latach chłopiec, jak przeżyje, miał być oddany ojcu na wychowanie.

⁴⁸ KSG, nr 612, s. 267. Oboje żyli w cudzołóstwie przez siedem lat, dlatego *sub pena dampnationis eterne* wikariusz zabronił im nadal mieszkać z sobą, nakazał odbyć pokutę (po której mogli zawrzeć inne małżeństwa) i dobra zdobyte w trakcie ich związku podzielić między siebie na pół.

⁴⁹ KSG, nr 615, s. 267–268. Oboje mieszkali razem przez cztery lata bez ślubu. W tej sytuacji wikariusz nakazał się im rozdzielić pod karą wiecznego potępienia. Jan miał także zapłacić Jadwidze 4 grzywny za wianek i 3 kamienie wosku kary kościelnej.

i Świętochna z Suchoręcza⁵⁰, Krystyn zwany Krzyżanem i Katarzyna z Kcynii⁵¹, Andrzej i Elżbieta z Kowalewa⁵², Andrzej i Małgorzata z Ostrowitego⁵³, Andrzej Koszka i Dorota z Kcynii⁵⁴, Jakub z Rękawczyna i Płaczkowa oraz Dorota z Płaczkowa⁵⁵,

⁵⁰ KSG, nr 617, s. 268–269; nr 637, s. 275; nr 664, s. 284–285. Maciej żyje w rozpuście ze swoją teściową Świętochną, która zaszła w ciążę. Za ten *gravissimo peccato et publico* zostali objęci pokutą – w święto Paschy, Zesłania Ducha Świętego i Boże Ciało mieli stać przy wrotach do kościoła w czasie procesji, kiedy gromadzi się lud oraz trzymać świece w trakcie mszy. Dodatkowo pleban z Szaradowa otrzymał prawo nakładania na nich dalszej pokuty w postaci modlitw i postów – ten sam duchowny został także ukarany karą synodalną za swoje zaniedbania w tej sprawie. Świętochna miała wykarcić dziecko piersią do ukończenia przezeń dwóch lat, a Maciej ma zadbać o pokrycie wszelkich kosztów i zamieszkać ze swoją żoną Dorotą (mieli jednak zachować czystość do podjęcia ostatecznej decyzji w sprawie ich małżeństwa). Po kilku miesiącach wikariusz generalny, w związku z ponownym wspólnym zamieszkaniem Świętochny i Macieja, zakazał jej tego. Ponadto, pod groźbą ekskomuniki, Dorota z Suchoręcza nie miała mieszkać ze swym mężem – wikariusz orzekł ich separację od łoża.

⁵¹ KSG, nr 623, s. 270–271. Oboje mieszkali wspólnie od 18 lat w cudzołóstwie. Pierwsza żona Krzyżana, Anna, uciekła od niego 20 lat temu – Katarzyna z Kcynii wiedziała o jej istnieniu w chwili zawarcia relacji z Krystynem. Wikariusz polecił, pod karą ekskomuniki, obojgu wstrzemięźliwość na trzy miesiące – w tym czasie Krzyżan miał poszukać Anny pomiędzy jej krewnymi i w innych miejscach, a potem zdać relację z tych działań wikariuszowi.

⁵² KSG, nr 625, s. 271. Oboje przyznali się do cudzołóstwa i poczęcia dziecka. W tej sytuacji wikariusz generalny, *sub pena dampnationis eterne*, zakazał im cudzołożenia, polecił Andrzejowi odnaleźć jego prawowitą żonę Gertrudę, a Elżbiecie nakazał zamieszkać z matką. Andrzej miał zadbać o utrzymanie jej i ich dziecka oraz dać jej krowę.

⁵³ KSG, nr 629, s. 272. Andrzej i Małgorzata przyznali się do wspólnego mieszkania w cudzołóstwie od dwóch lat. W tej sytuacji wikariusz generalny polecił obojgu zakończenie relacji, a Andrzeja napomniął kanonicznie i polecił mu odnaleźć jego żonę Świętochnę.

⁵⁴ KSG, nr 510, s. 226–227; nr 516, s. 228; nr 636, s. 275; nr 692, s. 293. Sprawa tocząca się przed sądem wikariusza genialnego Sędka w latach 1450–1452. Andrzej Koszka oskarżył swoją żonę Dorotę, że zagraża jego życiu (zraniła go nożem i groziła otruciem) i o cudzołóstwo. Dorota wniosła także sprawę przeciwko mężowi, że często wyrzucał ją z domu i zranił ją krzesłem w czasie kłótni. Wikariusz polecił Andrzejowi przedstawić dowody potwierdzające zdradę Doroty – ten przedstawił jako świadków trzech kapłanów. Brak informacji o dalszym przebiegu procesu i ostatecznej decyzji wikariusza.

⁵⁵ KSG, nr 645, s. 278; nr 649, s. 279. Wikariusz generalny potwierdził ważność małżeństwa Jakuba z Dorotą ze Sławska, polecając im zamieszkać wspólnie po małżeńsku. Jednocześnie Jakubowi polecono odejść od Doroty z Płaczkowa, którą poślubił jako drugą – miał zwrócić wszystkie przedmioty wniesione do „małżeństwa” przez nią. Ponadto Dorota z Płaczkowa uzyskała prawo zawarcia innego małżeństwa.

Marcin i Katarzyna z Pobiedzisk⁵⁶, Boguchwał i Jadwiga⁵⁷, Piotr i Anna z Chomiąży⁵⁸).

Do tej kategorii spraw można także zaliczyć wszystkie wyroki wikariuszy nakazujące żonom wrócić do męża i zaprzestać mieszkania poza domem, np. dnia 20 kwietnia 1450 r. Sędek z Czechła nakazał Małgorzacie z Gąsawy (na wniosek jej męża Macieja z Kcyni) nie błąkać się w jego poszukiwaniu, *sed maneat in uno loco et vivat honeste*⁵⁹. Niestety większość sentencji wyroku w sprawie powrotu do życia małżeńskiego nie podaje przyczyn opuszczenia męża przez żonę, tj. nie mówi, czy był to efekt przemocy domowej, zmuszenia do poślubienia niechcianego mężczyzny czy konsekwencja związania się z innym⁶⁰.

Ostatnia grupa zapisek odnosi się do różnorodnych spraw, w których kobieta występuje jako winowajczyni. Część z nich to przestępstwa związane z czarami oraz wiarą.

W dniu 24 września 1449 r. stawiała się przed wikariuszem generalnym Sędkiem z Czechła karczmarka Witochna z Ostrowitego, oskarżona przez opata trzemesznieńskiego Macieja Krakowitę o czary i stawianie wróżb⁶¹. W trakcie przesłuchania w ramach procesu inkwizycyjnego Witochna zaprzeczyła postawionym zarzutom.

W 1455 r. Maciej z Kazimierza złożył wyjaśnienia w sprawie zdolności do współżycia z żoną Katarzyną⁶². Oskarżył wówczas swoją teściową, również Katarzynę, że rzuciła na niego czary, które wywołały u niego słabość całego organizmu – w chwili składania zeznań już jednak wyzdrowiał. Kwestia małżeństwa Macieja i Katarzyny oraz niemocy płciowej męża była już przedmiotem sprawy w konsystorzu. W dniu

⁵⁶ KSG, nr 652, s. 279–280. Sędek rozdzielił Marcina i Katarzynę, żyjących ze sobą od ośmiu lat. Marcin ma wrócić do swej prawowitej żony Katarzyny z Imielna – oboje *sub pena dampnacionis* mają zamieszkać razem. Natomiast Katarzyna z Pobiedziska może zawrzeć inne małżeństwo, jeśli będzie chciała.

⁵⁷ KSG, nr 650, s. 279. Boguchwał ma wrócić do swojej żony Katarzyny ze Stawian i ma zaprzestać mieszkać z Jadwigą, która mogła wyjść za mąż za kogo zechce.

⁵⁸ KSG, nr 656–657, s. 281–282. Anna oskarżyła Piotra, że obiecał jej małżeństwo i uczynił ją ciężarną. W toku sprawy wikariusz generalny uznał, że oboje żyją w związku pozamałżeńskim (*fornicario concubito*). W tej sytuacji Piotr ma zapłacić za wianek Annie i na utrzymanie dziecka, jeśli urodzi się żywe. Ponadto ma jej przekazać cielną krowę i pół grzywny w półgroszówkach – Anna będzie je odbierała w domu wikariusza. Po urodzeniu i wykarminiowaniu dziecka piersią Anna odda je Piotrowi, który będzie się nim zajmował.

⁵⁹ KSG, nr 518, s. 228–229.

⁶⁰ Przykładowo: KSG, nr 198, s. 104; nr 552, s. 241; nr 557, s. 243; nr 573, s. 250.

⁶¹ KSG, nr 5, s. 16–17.

⁶² KSG, nr 807, s. 386–387.

27 maja 1450 r. Sędek z Czechla rozpatrywał skargę Katarzyny w tej kwestii⁶³. Wikariusz generalny polecił im wspólne dalsze mieszkanie przez trzy lata oraz *ut faciant omnem operam in amplexibus maritalibus*. Ponadto zlecił plebanowi w Kazimierzu, aby w ciągu najbliższych trzech lat oddał Katarzynę do oględzin matronom, gdyż twierdzi ona, że nadal jest dziewicą, czemu zaprzecza mąż.

W dniu 28 stycznia 1450 r. wikariusz generalny nakazuje plebanowi w Giewartowie Janowi, pod groźbą zastosowania wobec niego kary synodalnej, powstrzymanie się od wszelkich kontaktów i nieutrzymywanie finansowe kobiety opętanej przez diabła⁶⁴.

Dwukrotnie pojawiły się na kartach księgi sądowej oskarżenia kobiet o sprzyjanie herezji husyckiej. W dniu 16 lipca 1451 r. zarzut taki sformułowano wobec Małgorzaty i jej córki Stańki z Pakości – obie dobrowolnie stawily się u wikariusza generalnego z prośbą o pokutę i przywrócenie na łono Kościoła⁶⁵. Natomiast pod rokiem 1455 została umieszczona sprawa Świtochny (Sędki) Paszkowej z Pakości, oskarżonej przez kapłana Macieja o herezję⁶⁶.

Dnia 15 maja 1450 r. Jachna z parafii Brzyków została oskarżona przez plebana w Widawie Mikołaja, jego wikariusza Stanisława i szlchetnego Mikołaja dziedzica w Zborowie o *casum dolore plenum et irreverencia* (godną ubolewania sprawę), tj. noszenie w chuście przez dwa tygodnie w sakwie komunii świętej, przyjętej w Wielkanoc (14 kwietnia tr.)⁶⁷. Wikariusz generalny był zaskoczony rangą przewinienia Jachny, dlatego nałożył na nią pokutę publiczną – miała podczas wszystkich świąt w roku stać boso przy wrotach kościoła ze świecą i w tunice opuszczonej do pasa. Do końca życia miała pościć o chlebie i wodzie w wigilię Bożego Ciała, a w momencie podniesienia Najświętszego Sakramentu miała schylać się do ziemi i klękać z czcią. Jednocześnie na prawdopodobnie podobną pokutę została skazana żona szlchetnego Mikołaja, ponieważ zauważyła grzech Jachny i nie zareagowała w sposób prawidłowy.

⁶³ KSG, nr 529, s. 232–233.

⁶⁴ KSG, nr 64, s. 48. *Cf.* też KSG, nr 55, s. 45.

⁶⁵ KSG, nr 751, s. 322–323.

⁶⁶ KSG, nr 761, s. 329–332; nr 800, s. 376; nr 803, s. 378–383; nr 805, s. 385–386.

⁶⁷ KSG, nr 117, s. 66–67.

Wikariusz generalny dwukrotnie rozpatrywał oskarżenia o lichwę mieszczek gnieźnieńskich – Krystyny Klimuntowej (11 czerwca 1451 r.)⁶⁸ oraz Jadwigi Nie-dolegaliny (26 marca i 4 czerwca 1451 r.)⁶⁹.

Pozostałe sprawy z tej kategorii dotyczą:

- znieważenia lub zniesławienia duchownego (15 stycznia 1451 r. – kapłan z Lipin i komendarz w Słupach oskarżył szlachetną Katarzynę Słupską o wygnanie go z kościoła, obrzucenie obelgami i zabranie kluczy do kościoła⁷⁰; 12 kwietnia 1451 r. – Dorota oskarżyła wikariusza Mikołaja od św. Michała przed Gnieznem o wspólne cudzołożenie przez pięć lat i spółdenie dziecka – w obliczu braku dowodów w dniu 19 kwietnia tr. wikariusz oddalił wszelkie jej roszczenia, oskarżył o zniesławienie duchownego i nakazał jej milczeć, w związku z tym w dniu 1 maja 1451 r. Mikołaj zawarł z Dorotą, która poprosiła go o przebaczenie, ugodę⁷¹),
- posiadania długu (25 października 1450 r. – mieszczanie gnieźnieńscy Piotr Ceriosi i jego żona Małgorzata zaciągnęli dług u wikariusza generalnego Sędka w wysokości 3,5 grzywny – w razie ich śmierci dług miał zostać zwrócony przez ich dziedziców)⁷²,
- kradzieży (16 października 1450 r. – Helena z Czarniejowa okradła, z braku środków do życia, mieszczanina czarniejowskiego Andrzeja, obiecała już nie kraść i być posłuszną Andrzejowi i z nim pracować)⁷³,
- użycia siły, pobicia, spoliczkowania, „przemocy domowej” (15 kwietnia 1450 r. – Andrzej Koszka oskarżył żonę Dorotę z Kcynii, że zraniła go nożem i groziła otruciem⁷⁴, sprawa wróciła w roku następnym, gdy Koszka oskarżył ją, że

⁶⁸ KSG, nr 342, s. 164. Cf. też KSG, nr 369, s. 173. Krystyna dość często występuje na kartach księgi sądowej Sędka, szczególnie w aspekcie jej gorszącego związku z wikariuszem katedralnym gnieźnieńskim Wincentym z Boguniewa (nazywanym też w źródle Wacławem). Cf. KSG, nr 28, s. 26–27; nr 31, s. 31; nr 60, s. 47; nr 121, s. 68; nr 137, s. 74–75; nr 164, s. 87–88; nr 245, s. 124–125; nr 251, s. 127; nr 254, s. 128; nr 359, s. 170; M. Czyżak, „*Christi nomine invocato pro tribunali sedentes...*”, s. 133–134.

⁶⁹ KSG, nr 288, s. 143–144; nr 338, s. 163.

⁷⁰ KSG, nr 243, s. 123–124.

⁷¹ KSG, nr 311, s. 153; nr 321, s. 157; nr 339, s. 163.

⁷² KSG, nr 211, s. 109.

⁷³ KSG, nr 200, s. 105.

⁷⁴ Efekt kłótni małżeńskiej, w trakcie której Andrzej miał uderzyć żonę krzesłem, a ona miała użyć noża przeciwko niemu.

zagroza jego życiu⁷⁵; 5 lutego 1451 r. – wzajemne skargi szlchetnego Krzesława z Gącza i jego żony Łucji w kwestii bicia, zniewag i innych krzywd⁷⁶; 14 kwietnia 1451 r. – Mikołaj oskarżył żonę Małgorzatę z Drachowa o cudzołóstwo, nie mógł lub nie chciał jednak tego uwodnić przed wikariuszem, oraz wyraził obawy o swoje życie⁷⁷; 9 czerwca 1452 r. – Beata Abramowa z Trłaga i Anna Czesławowa z Bojenic? zostały zawezwane przed oblicze wikariusza w związku ze znieważaniem kościoła w Trłagu w efekcie spoliczkowania Anny do krwi przez Beatę⁷⁸),

- trucicielstwa (18 grudnia 1450 r. – oskarżenie żony Anny przez szlchetnego Ambrożego z Kamieńca o podawanie trucizny, która wywołała u niego śmiertelną słabość oraz uszczerbek na zdrowiu umysłowym; ostatecznie w dniu 19 lutego 1451 r. mąż odwołał swoje oskarżenia⁷⁹; 23 października 1450 r. – wyrok Sędka w sprawie szlchetnych Mikołaja dziedzica w Wieczynie i jego żony Katarzyny – zostali rozdzieleni od łoża i nałożono na nich dożywotni obowiązek życia w czystości za zdradę małżeńską Mikołaja i podawanie trucizn mężowi przez Katarzynę⁸⁰),
- dzieciobójstwa (1454/1455 – Małgorzata Syrchówna z Powidzia miała uśmiercić tuż po urodzeniu swoje dziecko, którego ojcem był pleban w Powidziu Marcin)⁸¹.

Wizerunek kobiet ukazanych na kartach księgi sądowej gnieźnieńskich wikariuszy *in spiritualibus* z lat 1449–1453 i 1455 nie jest jednowymiarowy. Otrzymujemy obraz złożonych osobowości kierujących się logiką i emocjami, popełniających często błędy i starających się zmierzyć z trudną rzeczywistością patriarchalnego świata późnego średniowiecza oraz konsekwencjami swoich czynów. Utrwalony w zapiskach sądowych negatywny wizerunek sprawczyń był z jednej strony efektem tworzenia wspomnianego źródła przez mężczyzn dla męskiego odbiorcy, który miał je potępić jako łamiące zasady leżące u podstaw funkcjonowania otaczającej je rzeczywistości. Z drugiej strony miał stanowić przestrożę dla innych, aby nie powielali błędów ukaranej sprawczyni, szczególnie tych będących *sub pena dampnationis eterna*.

⁷⁵ KSG, nr 510, s. 226–227; nr 516, s. 228; nr 636, s. 275. Cf. KSG, nr 692, s. 293.

⁷⁶ KSG, nr 597, s. 261.

⁷⁷ KSG, nr 631, s. 273.

⁷⁸ KSG, nr 471–473, s. 210–211.

⁷⁹ KSG, nr 231, s. 118–119; nr 235, s. 120; nr 238, s. 121; nr 266, s. 134; nr 585, s. 255.

⁸⁰ KSG, nr 587, s. 255–256. Cf. KSG, nr 341, s. 164; nr 365, s. 172; nr 533, s. 234; nr 546, s. 239; nr 563, s. 246; nr 567, s. 248; nr 575, s. 251–252; nr 578, s. 252–253; nr 580, s. 253; nr 586, s. 255.

⁸¹ KSG, nr 795, s. 370–371; nr 798, s. 374–375.

Zastosowane kary i pokuty miały za zadanie, w imię sprawiedliwości wyrównawczej, zadośćuczynić także społeczeństwu (wiernym) za powstałe poczucie krzywdy, będące efektem zabronionego czynu jego przedstawicielki.

Bibliografia (Bibliography)

Źródła drukowane

Kozak A., *Księga sądowa gnieźnieńskich wikariuszy generalnych Sędka z Czechla i Jana Brzostkowa (1449–1453, 1455). Studium źródłoznawcze i edycja krytyczna*, Poznań 2023. <https://doi.org/10.56091/AKFJ>

Opracowania

Biniaś-Szkopek M., *Analiza małżeńskich sporów sądowych zanotowanych w najstarszej księdze poznańskiego konsystorza*, [w:] *Stilo et animo. Prace historyczne ofiarowane prof. Tomaszowi Jasińskiemu w 65. rocznicę urodzin*, red. M. Dorna, M. Matla, M. Sosnowski, E. Syska, Poznań 2016, s. 257–270.

Biniaś-Szkopek M., *Kobiety, mężczyźni i małżeństwo w najstarszych księgach konsystorskich poznańskich*, [w:] *Kobieta i mężczyzna. Jedna przestrzeń – dwa światy*, red. B. Popiołek, A. Chłosta-Sikorska, M. Gadocha, Kraków 2015, s. 27–36.

Biniaś-Szkopek M., *Małżeńska przeszkoda impotencji i oziębłości płciowej w świetle akt poznańskiego konsystorza z XV wieku*, „Kwartalnik Historyczny” 2019, t. CXXVI, z. 2, s. 253–281. <https://doi.org/10.12775/KH.2019.126.2.02>

Biniaś-Szkopek M., *Małżonkowie przed sądem biskupiego oficjła poznańskiego w pierwszej ćwierci XV wieku*, Poznań 2018.

Biniaś-Szkopek M., *Oficjalat wobec konfliktów małżeńskich w okresie sporu o sukcesję diecezji poznańskiej (1426–1428)*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego nowej serii” 2022, t. XXI(XXXII), s. 11–24.

Biniaś-Szkopek M., *Proles illegitima? Postępowanie wobec dzieci w praktyce sądu poznańskiego oficjła biskupiego w średniowieczu*, „Średniowiecze Polskie i Powszechnie” 2021, t. XIII(XVII), s. 182–219. <https://doi.org/10.31261/SPiP.2021.17.09>

Biniaś-Szkopek M., *„Pulcre et leviter”? O przemocy wobec żon i o próbach jej ograniczania w kościelnych źródłach sądowych XV w.*, „Przegląd Historyczny” 2020, t. CXI, z. 3, s. 485–514. <https://doi.org/10.36693/202003p.485-514>

Biniaś-Szkopek M., *Zhańbione kobiety i utracone dziewictwo przed sądem poznańskiego oficjła u progu XV wieku*, [w:] *Kultura dziewictwa*, red. A. Gajewska, M. Michalska, Poznań 2020, s. 165–177.

- Bracha K., *Difficult Unions: Marital Cases Before the Consistorial Court of Poznań at the Beginning of the Fifteenth Century*, „Kwartalnik Historyczny” 2021, t. CXXXVIII, z. 5, s. 199–221. <https://doi.org/10.12775/KH.2021.128.SI.1.07>
- Brzeziński W., *Historii małżeńskich kilka z piętnastowiecznych wielkopolskich kościelnych akt sądowych*, [w:] *Domus et Familia. Idealy i realia życia rodzinnego*, red. I. Błaszczuk, J. Jundziłł, Bydgoszcz 2000, s. 85–92.
- Czyżak M., „*Christi nomine invocato pro tribunali sedentes et ipsum solum pre oculis habentes*”. *Sprawy duchownych gnieźnieńskich o życie w konkubinacie w świetle księgi wikariusza generalnego gnieźnieńskiego Sędziwoja z Czechla (1449–1453)*, [w:] *Ecclesia, regnum, fontes. Studia z dziejów średniowiecza. Prace ofiarowane Profesor Marii Koczerskiej*, red. R. Michałowski *et al.*, Warszawa 2014, s. 128–137.
- Czyżak M., *Kapituła katedralna gnieźnieńska w świetle metryki z lat 1408–1448*, Poznań 2003.
- Delimata M., „*Mulieres suspectae*” – przypadki niewiernych żon w aktach sądów kościelnych, „*Acta Universitatis Wratislaviensis*” 2008, t. CLXXVII, s. 287–292.
- Delimata M., *Wiarołomni mężowie przed polskimi sądami kościelnymi*, „*Nasza Przeszłość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce*” 2005, t. CIV, s. 247–258. <https://doi.org/10.52204/np.2005.104.247-258>
- Flaga J., *Sprawy i ludzie sądeni w konsystorzu lubelskim w latach 1452–1466*, [w:] *Historia et ius. Księga pamiątkowa ku czci księdza profesora Henryka Karbownika*, red. A. Dębiński, G. Górki, Lublin 1998, s. 43–52.
- Gąsiorowski A., Skierska I., *Średniowieczni oficjale gnieźnieńscy*, „*Roczniki Historyczne*” 1995, t. LXI, s. 37–86.
- Hemperek P., *Sprawy małżeńskie w oficjalacie okręgowym w Lublinie w XV w.*, „*Roczniki Teologiczno-Kanoniczne*” 1970, t. XVII, z. 5, s. 27–44.
- Kardyś P., *Mieszkańcy Wiślicy w księgach oficjalu wiślickiego końca XV – pierwszej połowy XVI w.*, „*Przegląd Historyczny*” 2002, t. XCIII, nr 2, s. 197–210.
- Kończ-Chmiel M., „*Mulier honesta et laboriosa*”. *Kobieta w rodzinie chłopskiej późnośredniowiecznej Małopolski*, Lublin 2018.
- Kończ-Chmiel M., *Nieletni pochodzenia chłopskiego w praktyce sądów kościelnych w późnośredniowiecznej Małopolsce*, [w:] *Dzieciństwo i starość w ujęciu historyków*, red. A. Obara-Pawłowska, M. Kończ-Chmiel, Lublin 2016, s. 207–226.
- Kończ-Chmiel M., *W konflikcie z prawem i obyczajem. Przestępczość kobiet chłopskich w świetle późnośredniowiecznych i wczesnonowożytnych źródeł sądowych z obszaru Małopolski*, „*Średniowiecze Polskie i Powszechne*” 2019, t. XI(XV), s. 146–182. <https://doi.org/10.31261/SPiP.2019.15.07>

- Kowalczyk M., *Jakub Parkosz z Żórawicy. Przyczynek do życiorysu*, [w:] *Cracovia, Polonia, Europa. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Jerzemu Wyrozumskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, red. W. Bukowski [et al.], Kraków 1995, s. 81–92.
- Kozak A., *Kilka scen z życia późnośredniowiecznego miasta. Pleszewianie przed sądem konsystorskim kaliskim w latach 1480–1486*, „Rocznik Pleszewski” 2014, s. 234–255.
- Kozak A., Łukaszeński J., *Osieczna i jej mieszkańcy w świetle najstarszych ksiąg konsystorza poznańskiego (1404–1425)*, „Rocznik Leszczyński” 2015, t. XV, s. 53–67.
- Książkiewicz A., *Sprawy małżeńskie w konsystorzu lwowskim w późnym średniowieczu*, „Nasza Przeszość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce” 2008, t. CIX, s. 287–302. <https://doi.org/10.52204/np.2008.109.287-302>
- Rutkowska G., *Itinerarium króla Kazimierza Jagiellończyka 1440–1492*, Warszawa 2014.
- Skierska I., *Źródła do badania praktyk religijnych w średniowiecznej Polsce: akta sądów kościelnych i kapituł*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2007, t. LXXXVII, s. 175–195. <https://doi.org/10.31743/abmk.10099>
- Szeleńska W., *Mikołaj z Kalisza (zm. ok. 1472)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXI, Wrocław 1976, s. 112–113.
- Szymczakowa A., *Obrazki z życia małżeńskiego (i nie tylko) w Polsce centralnej w średniowieczu*, [w:] *Rycerze, wędrowcy, kacerze. Studia z historii średniowiecznej i wczesnonowożytnej Europy Środkowej*, red. B. Wojciechowska, W. Kowalski, Kielce 2013, s. 347–355.
- Szymczakowa A., *Panny, mężatki i wdowy przed sądami ziemskimi i grodzkimi w Sieradzkim w XV wieku*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2002, t. VII, s. 81–99. <https://doi.org/10.18778/7171-529-3.06>
- Trawka R., *Skarb i dziewczyna. O fortunie kasztelana halickiego Mikołaja Gologórskiego i jego córki Elżbiety*, „Przegląd Historyczny” 2022, t. CXIII, z. 3, s. 391–433. <https://doi.org/10.36693/202203p.391-434>
- Wojciechowska B., *Divortium – późnośredniowieczne przypadki z konsystorza gnieźnieńskiego*, [w:] *Ecclesia, regnum, fontes. Studia z dziejów średniowiecza. Prace ofiarowane Profesor Marii Koczerskiej*, red. R. Michałowski et al., Warszawa 2014, s. 567–573.
- Wojciechowska B., *Księgi konsystorza gnieźnieńskiego i praskiego. Kategorie spraw i formularz. (Przyczynek do sądownictwa kościelnego w Polsce i Czechach późnego średniowiecza)*, [w:] *Piśmiennictwo Czech i Polski w średniowieczu i we wczesnej epoce nowożytnej*, red. A. Barciak, W. Iwańczak, Katowice 2006, s. 191–206.

Notka o autorze

Dr Tomasz Rombek – mediewista, absolwent Międzywydziałowych Indywidualnych Studiów Humanistycznych (MISH) przy Uniwersytecie Śląskim. W ramach MISH ukończył historię (2006) i nauki polityczne (2007), doktorat z historii obronił na Uniwersytecie Śląskim w 2014 r.

Zainteresowania naukowe: dwór i otoczenie polskich monarchiń późnego średniowiecza, ich działalność polityczna i pozapolityczna.

rombek03@gmail.com